

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A Pesti Gábor-féle „Nomenclatura” egyes kiadásainak problémái. A *Nomenclatura*, ez a Pesti Gábor által magyar értelmezéssel ellátott szójegyzék, az alapul szolgáló latin mellett olasz, francia, cseh, magyar és német nyelven tartalmazza két csoportban 55, ill. 9 fogalomkör mintegy kétezer szavát. Első kiadása 1538-ban jelent meg a bécsi Singriener nyomdában.¹ Harminc év múltán, 1568-ban az ugyancsak bécsi Stainhofer-féle műhelyben készült el e mű utolsó, ismert kiadása.² Azonban a kettő között napvilágot látott több, szintén bécsi kiadás mind a szakirodalomban, mind a sajnós csak igen kevés fennmaradt példányban meglehetősen zavaros képet mutat. Az alábbiakban egyrészt az eddigi ismeretek és vélelmek összefoglalására, másrészt az ellentmondások feloldására történik kísérlet.

Szabó Károly az említett 1538. és 1568. évi kiadások³ közötti időből a *Nomenclatura* két további, a bécsi Singriener műhelyben készült megjelentetéséről adott hírt: 1550-ből⁴ és 1561-ből.⁵ Ismeretei mindkét esetben az OSZK-ban őrzött egyetlen példányra támaszkodtak. 1937-ben Schlauch Lőrinc könyvtárából előkerült e műnek egy elején és végén egyaránt hiányos példánya (ma az OSZK-ban), amely nem egyezett az addig ismert egyetlen kiadással sem. Kornfeld Móríc könyvtárában azonban — anélkül, hogy publikálták volna — őriztek (feltehetően ebből a kiadásból) egy teljes példányt is, amely az 1554. évszámot viselte.⁶ Végül a közelmúltban egy bécsi magángyűjteményben (Michael Krieg) sikerült fellelni egy 1568-ban Philipp Pidninger részére készült kiadást is.⁷

Az RMNy első kötetének megírása során sok gondot okoztak a most felsorolt nyomtatványok, mert ezek ismert példányai többségükben nyomdászatiilag nem mutattak egységes képet: különböző kiadásokból összeállítottaknak tűntek. A beható vizsgálat során akkor a következő megállapításra jutottam. Az OSZK-nak Szabó Károly által ismertetett és a fentiekben említett két példánya⁸ lényegében megegyezik egymással. A megjelenés időpontjában mutatkozó eltérés részben onnan származik, hogy az akkor ismert egyetlen, eredeti címlapon levő évszám utolsó számjegyét vakarással módosították.

¹ RMNy 21.

² RMNy 241.

³ RMK I 9 és RMK I 64.

⁴ RMK I 21.

⁵ RMK I 45.

⁶ RMNy 103. — A Kornfeld-féle példány eredetére vonatkozólag kézírásos bejegyzés olvasható a RMK I. kötetének abban a példányában, amely egykor Wurga Lajos († 1890) református teológiai tanár könyvtárába tartozott. Ezt 1936. február 17-én vásárolta meg az OSZK Szórádi F.-tól. (Ma ezt a példányt a Gyarapítási Osztály segédkönyvtárában őrzik.) Eszerint Kornfeld az 1554. évi kiadást 1921-ben vette a bécsi Gilhofer és Ranschburg cégtől.

⁷ RMNy 240A

⁸ RMK I 21 és 45.

Feltételezésem szerint ez eredetileg nyolcas volt, amelynek alsó körét eltávolítva most nullát mutat.⁹ Ezt eredetinek tekintve vette fel e példány alapján Szabó Károly bibliográfiájába az 1550. évi kiadást.¹⁰ A másik OSZK-példány címlapja hiányzik, a kéziratos pótláson az évszámot, amelynek eredeti alakja ma már nem ismerhető fel, utólag 1561-re változtatták. Ez az esztendő olvasható a kolofonban, amelynek alapján regisztrálta azután Szabó Károly.¹¹ Az 1550-re módosított címlapú példány zárósorában viszont az évszám utolsó két számjegyét vakarták ki, de ez különben nyomdai kivitel tekintetében teljesen megegyezik az 1561. esztendőben befejezett kiadással.

A fentiekől eltekintve tehát a lényegében azonos két példány első négy füzetében a latin szöveget fraktúrral, a további részben viszont antikvával szedték. Így az a kép alakult ki, hogy 1558-ban elkészült az első négy füzet, majd 1561-ben — részben más szedési sajátosságokkal — megjelentették a mű további részét. Az 1550. évi kiadást tehát törölni kellett a bibliográfiai nyilvántartásokból, hiszen ezt az évszámot tudatos módosítással, utólag mesterségesen hozták létre.

A legutóbbi időben azután a turócszentmártoni Matica Slovenská könyvtárában előkerült a Pesti-féle *Nomenclatura* egy újabb példánya, amelynek címlapján az 1559. évszám olvasható.¹² A címlap szedése pontosan megegyezik az OSZK-nak fentiekben említett és 1550. évszámra átalakított példányában láthatóval. Ennek alapján a korábban vélelmezett 1558. évszámot el kellett ejteni, mert a vakarás a feltételezettnél is egyszerűbben történt: az utolsó számjegy rövid alsó szárát távolították el: így lett a kilencesből nulla.

Újra átvizsgálva az OSZK 1554. évinek tartott, továbbá az elején 1559-ben és a végén 1561-ben készült két példányát, valamint az említett bécsi magángyűjtemény és a Matica Slovenská példányait, megállapítható volt, hogy ez az általunk eddig ismert öt példány négy különböző időben készült kiadásból származik. Ezek a következők:

1554 RMNY 103 — A teljes kiadvány ($A^4 - Z^4$, $a^4 - e^{4f^3}$) sorhú utánnomása az 1538. évinek.

Példányok: OSZK RMK. I. 32d: $B^4 - Z^4$, $a^4 - e^4$

OSZK RMK. I. 45. 1. pld.: H^4

Matica Slovenská: $E^4 - Z^4$, $a^4 b^4 c_{1-2}$

Tehát eddig még nem került elő az első (A^4) és az utolsó (f^{3+1}) füzet.

1559 RMNy — Feltehetően csak az első négy füzet ($A^4 - D^4$) készülhetett ezzel az évszámmal, mert mind a három ismert példány további része más kiadás(ok)ból származik. Sorhú utánnomata az 1538. és az 1554. évi kiadásoknak, azonban mindhárom végig egymástól eltérő, új szedésről tanúskodik. Így pl. a B₁a lap első hasábjában a cseh nyelvű szövegben a hivatkozott első négy fejezetszám után tett, ill. nem tett pontok alapján a három kiadás a következőkben különbözik egymástól: 1538: 18 — 50 — 21. — 5; 1554: 18 — 50 — 21 — 5; 1559: 18 — 50. — 21 — 5.

Példányok: OSZK RMK. I. 45. 1. pld.: $A^4 - D^4$ (Az évszám a címlapon vakarás útján változtatva.)

OSZK RMK. I. 45. 2. pld.: $A_2 - B^4 - D^4$ (Az eredeti címlap kézírással pótolva.)

Matica Slovenská: $A^4 - D^4$

1561 RMNy 166 — Feltehetően csak az első négy füzetet követő rész (vagyis $E^4 - Z^4$, $a^4 - e^{4f^3}$) készült ezzel az évszámmal, mert mind a három ismert példányában az ezt megelőző rész más kiadásból származik. A latin szöveg ebben — a korábbiaktól eltérően — antikva betűtípussal készült.

⁹ RMNy 166.

¹⁰ RMK I 21.

¹¹ RMK I 45.

¹² Erre Dr. Jozef Telgarsky volt szíves felhívni figyelmemet, akinek köszönhetem az egész példányról készült xeroxmásolat megküldését is.

Példányok: OSZK RMK. I. 45. 1. pld. $E^4 - G^4, I^4 - Z^4, a^4 - e^4 f^3$

OSZK RMK. I. 45. 2. pld. $E^4 - F^4, M^4 - Z^4, a^4 - e^4 f^3$

Michael Krieg: $E^4 - Z^4, a^4 - e^4 f^3$

1568 RMNy 240A — E Pidninger-féle kiadvány is feltehetően csak az első négy füzetből áll ($A^4 - D^4$), mert az egyetlen ismert példány ezt követően más kiadásból való. A latin szöveg itt is antikvával készült.

Példány: Michael Krieg: $A^4 - D^4$

A fentiekből kiviláglik, hogy a megvizsgált öt példány közül csak egy (OSZK RMK. I. 32d) származik egyetlen kiadásból (1554. évi), az összes többit kettőből, ill. háromból állították össze. Az OSZK RMK. I. 45. 1. példány) eleje 1559-ből, vége 1561-ből, míg a „H” jelű füzet 1554-ből származik. Az OSZK RMK. I. 45. 2. példány eleje 1559-ben, a vége 1561-ben készült. A Matica Slovenská példányának eleje 1559-ből, a vége 1554-ből való. Michael Krieg példányában az első négy füzetet 1568-ban, a többit 1561-ben állították elő.

Megfigyelhető tehát, hogy a változás a különböző időpontokban nyomtatott részek között mindig a negyedik és ötödik füzet között áll be. Ennek feltehető oka az, hogy 1559-ben valószínűleg csak az első négy füzet készült el. Ehhez az új kiadványhoz azután hozzákötötték más kiadásból a többi füzetet. Lehetséges, hogy a *Nomenclatura* elejét azért szedték 1559-ben újra, mert az előző, 1554. évből e rész már elfogyott, de a többi füzetből még volt. (Ezt látszik bizonyítani a Matica Slovenská példánya.) Azonban az sem zárható ki, hogy új kiadás megjelentetését tervezték, de a szedés munkája — ma már ismeretlen körülmények miatt — a „D”-jelű füzetet követően megakadt, és azt csak 1561-ben folytatták, ill. fejezték be. (Mintha ezt igazolná az OSZK két RMK. I. 45. jelzetű példánya.)

Lehetséges azonban e két hipotézis kombinációja is, amely magyarázatot adna valamennyi ismert példány összetételére. Eszerint az 1554. évi kiadás első négy íve — vagy már az eredetileg is alacsonyabb példányszámban történt nyomtatás, vagy valami utólagos károsodás következtében — 1559-ben már nem állott az ifjabb Singriener rendelkezésére, ezért ezt a 16 levelet újraszedték, majd kinyomtatták az 1554. évi maradványnál nagyobb példányszámban. Ilyen módon forgalomba tudták hozni az említett teljes maradványt. (Ilyen lehet a Matica Slovenská példánya.) 1561-re az 1554. évi kiadás maradványa már teljesen elfogyott, de az 1559-ben készült első füzetek még nagyobb példányszámban rendelkezésre állottak. Ezért a „D”-jelű füzetet követő részt — a kiadvány végéig — szedték most újra, és nyomtatták ki. (Ekkor és ilyen párosításban jöhetett létre eredetileg az OSZK két példánya.) Az 1562-ben megszűnt Singrienerműhelyben ez alkalommal a *Nomenclatura* 1561-ben készült második, nagyobbik feléből maradhattak példányok, amelyek forgalomba hozatalát 1568-ban Pidninger az első négy füzetnek újraszedésével és kinyomtatásával oldotta meg. (E vállalkozás terméke lehet a Krieg-féle példány.)

A fentiek alapján bizonyos módosításokat, ill. kiegészítéseket kell tenni a RMNy-hez képest:

1. Töröldő a 144. és 145. tétel közötti és a tévesen 1558. évinek gyanított kiadásra történő hivatkozás.

2. Új tétel: S 151A

PESTI Gábor [transl.]: *Nomenclatura sex lingvarum, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae... per Gabrielem Pannonium Pesthinum. Vocabular sechsserlay Sprache(n)...* Wien(n) 1559 Singriener [jun.].

$A^4 - D^4 = [16]$ fol. — 8°

3. Módosul a 166. tétel: az impresszumba az eddigi 1558 helyére 1559 kerül.

4. Módosul a 240A tétel: Az impresszum új szövege így hangzik: Wienn 1568 [1561] Pidninger [Singriener jun.].

Visszatérve az OSZK RMK I 45 jelzetű 1. példányára, érdemes szemügyre venni, hogy vajon mi lehetett az indítéka az évszámok manipulálásának. Amint erről a fentiekben már szó esett, az említett kötet címlapján az eredetileg 1559. évszámot az utolsó számjegy szárának eltávolításával 1550-re változtatták, míg ugyanebben a példányban a záró sorban állott 1561. évszám utolsó két számjegyét kivakarták. Aligha tévedünk, ha a fenti változtatás célját abban keressük, hogy az amúgy is ritka kiadás még érdekesebbnek és — ami ugyancsak módfelett valószínű ezzel párhuzamosan — egyben értékeesebbnek tűnjék. Soha sem létezett kiadási év létrehozásával biztos unikumot lehet teremteni.

Az OSZK mindkét RMK I 45 jelzetű példánya az alapító Széchényi Ferenc által adományozott kötetekben használt bélyegzőt viseli. Az ő eredeti könyvtárában a Pesti-féle *Nomenclaturá*-nak sem az „1550”-es, sem az 1561. évi kiadása nem volt meg.¹³ Miután ő egészen az 1820-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan adományozott magyar vonatkozású dokumentumokat az általa alapított gyűjteménynek, feltehető, hogy a két vizsgált példány is ilyen módon jutott az OSZK-ba. Erre a 19. század első két évtizede jön számításba. Talán nem helytelen az a következtetés, hogy előbb a címlap nélküli és 1561. évszámot viselő, mai 2. példány került ide. Ezután ugyanebből a kiadásból egy további példány megvásárlása esetén a ma már sajnos ismeretlen eladó aligha számíthatott komolyabb érdeklődésre, mégha ez alkalommal a címlap is megvolt. Viszont az azon látható évszámnak ügyetlennek nem is nevezhető módosítása révén létrehozott „unikum” megszerzése érdekében Széchényi nyilván nem zárkózott el jelentősebb anyagi áldozattól sem.

Régi, magyar nyelvű nyomtatványoknál ilyen manipulálás az évszámmal nem egyedülálló jelenség. Így Ozorai Imre *Az Christusról* szóló munkájának második kiadása egyik példányában, amelyet ma az MTA Könyvtára őriz,¹⁴ a kötet végén található címer mellé „1535” évszámot „pótolt” feltehetően annak felfedezője, az ilyen történelmi dokumentumok hamisításától nem visszariadó Kemény József.¹⁵

De nem csupán az évszám megváltoztatása, ill. utólagos rábiggyesztése nyújtott lehetőséget egy-egy érdekesebb kiadvány értékének növelésére. Így a *Tükör* című és 1627-ben írt asszonycsúfoló ének korábban ismert példányában csak az első füzet maradt fenn. Hogy ennek az irodalomtörténeti szempontból jelentős dokumentumnak értékét növeljék, az utolsó meglevő lap alján állt őrszót kikapták és a „Vége” szót írták rá kézzel. Így mint teljes és nem csonka kiadványként került regisztrálásra ez az 1733-ban nyomtatott unikum az OSZK-ban, ill. Petrik Géza bibliográfiájában.¹⁶ A vers csonka voltát ugyan felismerte, de a példánnyal történt ügyeskedést nem, az így hiányos szöveget közreadó „RMKT XVII. század” sorozat 8. kötete.¹⁷

Míndezek alapján levonható tehát az a következtetés, hogy nem csupán a hazai középkori oklevelek kapcsán történt — különösen a múlt század első felében — nem kevés hamisítás, hanem a régi, elsősorban magyar nyelvű nyomtatványoknál is. Ez a szempont tehát nem maradhat figyelmen kívül az ilyen jellegű kiadványokkal kapcsolatban felmerülő problémák megoldásának megkísérelésénél sem.

BORSA GEDEON

¹³ *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi. Pars 1—2. et Supplementum I et Index. Supplementum II. et Index. Sopron—Pesth—Poson 1799—1807.*

¹⁴ Jelzet: RMIr 8° 2.

¹⁵ *Magyar Könyvszemle* 1976. 165—169. l.

¹⁶ *Magyarország bibliographiája 1712—1860. III.* Bp. 1891, 702. l. — A példány ma a Kisnyomtatványtár ún. Ponyva-gyűjteményében található.

¹⁷ Bp. 1976, 588. l.

Egy magyar verseket tartalmazó casseli nyomtatvány 1638-ból. A Német Szövetségi Köztársaságban tett tanulmányútján Varjas Béla a marburgi egyetem könyvtárában egy Casselben 1638-ban folio alakban nyomtatott terjedelmes kiadványt talált

Monumentum Sepulcrale ad Illustrissimi Celsissimique Principis ac Domini, Domini Mauriti Hassiae Landgravi, Comiti Cattimolibocorum Deciorum Zigenhainiae et Niddae, etc. Principis Deo cum primis atque Imperio Romano fidelissimi, ut et pietatis, Quae secundum Deum est, Assertoris Constantissimi, ac vindicis libertatis Germaniae acerrimi, Memoriam Gloriam Sempiternam Erectum

címmel. A díszesen kivitelezett könyvnek érdekes magyarországi vonatkozása van. A 241–250. lapokat magában foglaló VII. fejezete az *Epicedia Transilvanorum* címet viseli, és 7 latin, 2 magyar, 1 spanyol nyelvű verset tartalmaz Erdélyben élő személyek tollából. Varjas Béla felfedezése így a Régi Magyar Könyvtár állományát gazdagítja egy eddig számon nem tartott kiadvánnyal.

Nincs terünk arra, hogy Móríc hesseni tartománygróf személyével, magyar kapcsolataival foglalkozzunk. Nevével sokszor találkozunk Szenci Molnár Albert naplójában (*Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Kiad. és bev. Dézsi Lajos. Bp. 1898.), elég bőven beszél róla Dézsi Lajos: *Szenci Molnár Albert* (Bp. 1897.) c. monográfiájában. (Vö. Rehm, Franz: *Geschichte der beiden Hessen*. Marburg und Leipzig. 1846. 1–2 Bd.

Hesseni Móríc családjában elevenen élt az anyai ágon Árpádházi Szent Erzsébettől való származás hagyománya. Ezért is taníttatták gyermekkorában a magyar nyelvre, s Móríc, ha magyarokkal találkozott, azokhoz magyarul is beszélt, és számos magyar deákot támogatott külföldi tanulmányaiban. Szenci Molnár Albert, aki 1607-ben Herbornban kinyomtatott *Psalteriumát* IV. Frigyes pfalzi választófejedelmen kívül neki ajánlotta, a *Szent Biblia* 1608-i hanai kiadásának ajánlásában így emlékezik erről:

„... mivelhogy ennyi ekes nyelveknek tudása után, ez nyelvetis, megemlekezven anyai nemzetedről, meg akartad tanulni, engemetis ki ez nyelvnek nem utolsó ekesgetője vagyoc (távol legyen az kerkedeg) szokot kegyessegednek raytam élbnnyuytásával meltoztass.

Az én szerelmes földemi baratimatis, Varadi Gergelt, Szepsi Mihalt, Foktői Mihalt, Debreceni Istvant, Keserői Janost, Szikszai Istvant, Beszerményi Petert, kie velem együt, ez Te Felseged hires Academiajában az tanuságnac előviteliben munkálkodnj; örülne, Felseges kegyelmeddel és kegyes kedvednek környülvételivel meltoztassad.’’

A tartománygróf bizta meg Szencit, hogy egy magyar grammaticát írjon. Ennek ajánlólevele 1609. jún. 17-éről kelteztve az ifjú Móríc herceghez szól ugyan, aki ekkor a marburgi egyetem rektora volt, a nyelvtankönyvért azonban Szenci az apától kapott szép summa pénzt.

Szenci Molnár Albertnek és a magyarországi tanulóknak pártfogója IV. (Bölcs) Vilmos fiaként 1573-ban látta meg a napvilágot. 1593-ban családi örökségként szállott rá a hajdani Hessen tartomány negyedrésze, majd miután két nagybátyja utód nélkül halt meg, 1604-ben az előbbinél jóval nagyobb Hessen – Cassel őrgrófja lett. Hessen fénykora uralkodásának idejére esik. A tudományok, művészetek, irodalom, iskolák pártolásán kívül maga is folytatott írói tevékenységet. A harmincéves háború azonban elérte az ő országát is, mely sokat szenvedett a császári katonaságtól. 1627-ben fia, V. Vilmos javára leköszönt a trónról. 1632-ben halt meg.

A *Monumentum Sepulcrale* 1638-ban jelent meg. A halálára írt versek, melyekben az erdélyiek a „század fénikszét” siratják, az alábbi alcím: „Phoenicem svi Secvli Mauritium Hass[iensem] Landgravium, etc. Principem supra Principes, Supremo hoc honore afficit

Illustris Scholae Bethleno-Rakocziana, quae est Albae-Juliae Transilvanorum, 27. Sextilis, Anno 1634.” tanúbizonyossága szerint 1634-ben keletkeztek.

A gyulafehérvári skóla három német származású professzora: Johannes Henricus Alstedius, Philippus Ludovicus Piscator, Johannes Henricus Bisterfeldius, továbbá a szintén idegen származású Judex György, a fejedelmi udvar orvosdoktora, Szigeti Ferenc a gyulafehérvári Kollégium igazgatója és a magát „Franciscus Thesaurarius Pannonius C. P.” szignatúrával megjelölő személy írt a kiadványhoz latin nyelvű epicediumot. A két utóbbi közül Szigeti Ferenc egy három versszakos magyar versben is elmélkedik mindenki közös sorsáról, a halálról. Thesaurus Ferenc pedig a 40 soros latin versét szólatatja meg hasonló terjedelmű magyar átültetésben. Benne Dacia nevében Bethlen Gábor, Németország nevében Mauritius halálát siratja, majd mindkét országot azzal biztatja, hogy az elhunytak helyében olyan két oszlop áll fenn, mely reményt kelt. Thesaurus Ferencről nem sikerült adatok nyomára bukkannunk. Szigeti Ferencről viszont tudjuk, hogy 1633-ban Baselben *Status Et Quaestiones Theologiae Contraversae Catholicos Inter Et Papistas De Sacramentis . . .* címmel disputációt nyomtatott ki (RMK III, 1491.). 1634-ben a fehérvári kollégiumot igazgatta, vagy az Akadémiához kirendelt mester volt. Ez a tisztség általában három évre terjedő megbízás volt. 1638-ban Désen prédikátorkodik. Hamarosán esperesi tisztelet is visel. Részt vesz az 1646. évi szatmári zsinaton.

A fentebb említett verseken kívül *Rhythmi Hispanici* címmel egy 24 soros terjedelmű verset találunk még a kiadványnak ebben a részében a következő záradékkal: „David Valerius Hispanus, nuper admodum ex Judaeo factus Christianus, et paulo post ab Illustrissimo Principe Transylvaniae, solenni disputatione Albae habita in Comitibus, publicus Philosophiae Professor constitutus.” (Róla bővebben ír Herepei János: *Valerius Dávidnak pataki professzorrá való kinevezése* címmel. *(Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* Bp.—Szeged 1965. 499—501.)

A latin versek a műfaji követelményeknek megfelelően dicsérik Hesseni Móricot, gyászolják halálát. Bemutatóul alább közöljük Alsted verseit; a második azért is érdekes, mivel megemlékezik az őgróf magyar nyelvi tanulásáról is.

I.

Mauritium celebrent Cicerones, atque Marones,
Athanasi, et Platones.
Nam fuit in prorsa facundo Tullius ore,
Varias sonando linguas.
In vorsa fuit ipse Maro, praedivite vena
Carmen canendo tersum.
In regione sua sinceram religionem,
Athanasi instar acris,
Plantavit, fovit, defendit, non sine damno
Et persecutione.
Ingenio fuit ipse Plato, sophos omne tenendo,
Sed practice tenendo.
Hunc igitur plangant Cicerones, atque Marones,
Athanasi, et Platones.

II.

Hungare quid cessas magno persolvere justa
Mauritio? clari qui fulsit sideris instar
In patria, et longe radiorum verbera sparsit
In varias oras, Eoas Hesperiasque.

En ex innumeris unum tibi profero testem,
Grammaticam Hungaricam, quam procurando benigne
Instar revera permagnum, testibus aequis,
Attulit; et linguam hanc discendo, e mille vel unus
Quod vix praestiterit, magno te affecit honore,
Hungare, quid cessas ergo persolvere grates?

VARGA IMRE